

İRAN'IN NÜKLEER DOSYASINA TOPLU BAKIŞ

Ahmet ERTAY

Blog No: 31
16.11.2014

Ahmet ERTAY

E. Büyükelçi

Ağustos 2002de, bir basın toplantısı düzenleyen Halkın Mücahitleri isimli rejim muhalifi grubun, İranın Natanz ve Arakda Uluslararası Atom Enerjisi Ajansının (UAEA) denetiminden kaçırarak nükleer faaliyetlerde bulunduğunu açıklamasıyla, İranın nükleer programı konusu uluslararası gündeme ağırlıklı ve tartışmalı bir madde olarak girdi. ABD ve İsrail başta, batılı ülkeler, vakit geçirmeden, İranın nükleer silah peşinde koştuğunu iddia ettiler. Aradan geçen zamanda gösterilen çabalar, konunun, tarafların onaylayacağı bir çözüme kavuşturulmasını henüz sağlayamadı.

Çok karmaşık bir sorun

İranın nükleer programı konusu yalnızca batılı kaynaklardan izlenince tablonun tümünü görmek mümkün olmuyor. Bu kaynaklara bakılırsa, İran, nükleer silah sahibi olmak için uluslararası antlaşmalara göre meşru olmayan nükleer faaliyetler sürdürüyor ve

dolayısıyla bu faaliyetlerin engellenmesi gerekiyor. Oysa konu, teknik, hukuki ve siyasal boyutlarıyla, bu söylenenden çok daha karmaşıktır.

Baştan şu hususun altını çizelim:

İrânın nükleer silah peşinde olduğu yolundaki kuşklar haklı kuşklardır. İrân, fosil yakıtları rezervlerini koruyarak gelecek nesillere aktarabilmek için başka enerji kaynakları geliştirmek istediğini, bu nedenle, nükleer enerjiye yöneldiğini savunuyor. Nükleer çalışmalarını açıklamak için öne sürdüğü bu gerekçenin inandırıcılığı fazla değildir. Zira, zenginleştirilmekte olduğu uranyumu kullanabileceği enerji santralleri yoktur. Bushehrde Rusların kurduğu yegâne santralinin yakıtını Ruslar veriyor. Başka bir santralin inşaatına şimdi başlasa, en az on yıl sürer. Zaten yardım almadan da yapamaz. Mevcut konjonktürde o yardımı kim verebilir?

Bununla beraber, İrânın nükleer programına karşı çıkan ülkeler tarafından gözden kaçırılmak istenen önemli husus, İrânın halen açıkta ve UAEAnın denetiminde yürüttüğü deklare edilmiş nükleer faaliyetlerin tümünün İrânın da tarafı olduğu Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşmasına (NSYÖA/NPT) göre meşru olduğudur.

NPTye göre durum

1970 yılında yürürlüğe girmiş olan NPT, üç ayak üzerinde dengelenmiştir.

- 1) nükleer silahların yayılmasının önlenmesi;
- 2) barışçıl nükleer teknolojiye sınırsız erişim hakkı;
- 3) nükleer silah sahibi ülkelerin bu silahlardan arınmaları.

NPTnin nükleer silah sahibi olmayan tarafları, silah teknolojilerini edinmeme; nükleer silah sahibi tarafları da ilgili teknolojileri buna sahip olmayan ülkelere transfer etmeme yükümlülüğü altındadırlar. (Antlaşma, ABD, Birleşik Krallık, SSCB/Rusya, Fransa ve Çini nükleer silah sahibi devletler olarak tanımaktadır.)

NPTye göre, silah üretmemek ve faaliyetlerini UAEAnın denetimi altında sürdürmek

kaydıyla, AR-GE dahil, barışçıl nükleer teknolojilere erişim bütün taraflar için mahrum kılınamayacakları (inalienable) bir haktır. Antlaşma, barışçıl teknolojilere sahip ülkeleri bu yeteneklerini başka ülkelerle paylaşmak konusunda da cesaretlendirmektedir.

Meşru barışçıl çalışmalar nükleer silah yolunu da açıyor

Ancak, bu konuda karşılaşılan bir açmaz vardır. O açmaz şudur: Enerji amaçlı nükleer yakıt üretimine giden yol ile silah yapımına giden yol büyük ölçüde örtüşmektedir. Yani, nükleer yakıt üretimi yeteneklerini geliştiren bir ülke, silaha ulaşma yolunun en zor bölümü de geçmiş olmaktadır.

Bu noktada bir parantez açarak, kısaca teknik bilgi vermekte yarar vardır.

Nükleer santraller için yakıt üretimi beş aşamalı bir işlemdir. Buna nükleer yakıt çevrimi (nuclear fuel cycle) deniyor.

- 1) Uranyum madeninin çıkarılması (mining);
- 2) Madenin öğütülerek sarı pasta haline getirilmesi (milling);
- 3) Sarı pastanın uranyum hexafluoride (UF₆) gazı haline dönüştürülmesi (conversion);
- 4) UF₆ gazının seston hızlı dönen binlerce santrifüje yedirilerek, içindeki U 235 izotopunun ortaya çıkarılması (zenginleştirme/enrichment);
- 5) Zenginleştirilmiş uranyumun, santrallerde kullanılacak yakıt çubuklarına yerleştirilmesi (yakıt fabrikasyonu/fuel fabrication).

Enerji santrallerinde kullanılacak uranyumun en çok yüzde 5 oranında zenginleştirilmesi yeterli olmakta; araştırma reaktörleri ise, yüzde 20ye kadar zenginleştirilmiş uranyuma ihtiyaç duymaktadır. Yüzde 20ye kadar zenginleştirilmiş uranyuma düşük zenginleştirilmiş uranyum (LEU) deniyor. Bunun üzerindeki bir oranda zenginleştirme yüksek zenginleştirilmiş uranyum (HEU) olarak adlandırılıyor.

Uranyumun nükleer silahta kullanılabilmesi için yüksek oranda zenginleştirilmesi (yüzde 90 oranı civarında) zenginleştirilmesi gerekiyor. Düşük oranda zenginleştirilme

teknolojisine hakim olan ülkeler, santrifüj kümelerinde yapacakları değişikliklerle zenginleştirmeye devam ve yüksek oranlara erişme imkânına sahip oluyorlar.

LEUnun üst limiti olan yüzde 20 oranında zenginleştirme de esasen kaygı konusu oluyor. Zira, bunun başarılı olmuş olması, daha yüksek oranlara daha hızlı ve kolay varılmasına imkan sağlıyor.

Yüksek oranda zenginleştirilmiş uranyumun nükleer başlığa yüklenmesi ise ayrı bir yetenek gerektiriyor. Buna silaha uyarlama (weaponization) deniyor.

Nükleer yakıt üretmenin ve nükleer silaha erişimin başka yolları da vardır. Ancak, halen İran bakımından söz konusu olmadığından, bu yazıda o yollara değinilemeyecektir.

İran, nükleer çalışmalarını yukarıda sayılan aşamalarda ilerletmiştir ve yüzde 20 oranına kadar zenginleştirmeyi de başarmış durumdadır. Aşağıda değinileceği gibi, İranın halen nükleer silah çalışmaları yaptığına ilişkin somut bulgular yoktur. Ancak, 2003 öncesinde nükleer silah teknolojileri üzerinde de çalışmalar yaptığına ilişkin kuşku UAEA raporlarına yansımıştır.

Kaygıların dayanağı nedir?

İranın halen açıkta sürdürdüğü nükleer çalışmalar NPTne uygun olduğuna göre, ABD ve İsrail başta, programdan kaygı duyan ülkelerin kaygılarının dayanağı nedir? Bu kaygıların sebeplerini şöyle özetlemek mümkündür:

En önemli savları, İranın, uluslararası nükleer kaçakçılık şebekelerinden de yararlanarak geliştirdiği programını 2003 yılına kadar, neredeyse yirmi yıl, UAEAdan gizlemiş olmasıdır. Bu gizlemenin, İranın şimdiki amaçları hakkında da ciddi kuşku uyandırdığını ve halen gayri meşru çalışmalar yapmadığı konusunda ikna olamadıklarını söylüyorlar. Hal böyle olunca, bu kuşku tamamen giderilene kadar programın askıya alınmasını istiyorlar.

Yukarıda ifade edildiği gibi, nükleer yakıt üretimi yeteneklerinin geliştirilmesi halinde, silaha ulaşma yolunun en zor bölümü de geçilmiş oluyor. İranın bu yeteneğini geliştirip

eşikte duracağından ve tercih ettiği zamanda siyasi kararı alarak, uluslararası toplumun müdahalesi için yeterli vakit bırakmadan, nükleer silaha hızla erişebileceğinden kaygılanılıyor (eşik ülkesi). Buna kaçış kapasitesi (break-out capacity) deniyor. İrandan farklı bir teknoloji yolu izlemiş olsa da, Kuzey Kore böyle davranmıştır. Eşiğe geldiğinde NPTden çekilmiş ve hızla nükleer silah denemesi yapmıştır.

İran bir yandan da uzun menzilli füze yeteneklerini geliştiriyor. Bunu, herhalde, konvansiyonel başlıkları fırlatmak için yapmıyor.

Bölgesel gelişmeler İranın gücünü esasen arttırmıştır. Nükleer silah sahibi olacak veya eşiğine gelecek İranın bölgedeki nüfuzu daha da genişleyecek ve ilişkilerinde daha baskıcı olacaktır. Şii kartını, bu azınlığı barındıran ülkelerde (özellikle Körfez) daha etkili kullanacaktır. İsrail için varoluşsal tehdit oluşturacak, İsrail'e karşı duran İranın bölgedeki devlet dışı müttefiklerinin cesaretleri artacaktır.

Bu durum, İranın faaliyetlerinden çıkarlarına doğrudan tehdit algılayan Mısır ve Suudi Arabistanın da nükleer silaha yönelmeleri sonucunu ortaya çıkarabilir ve bölgede yeni bir silahlanma yarışı başlar. (İlginçtir, aralarında Obamanın da bulunduğu bazı batılı devlet adamları ve basın, böyle bir durumda nükleer silah peşinde koşacak bölge ülkeleri arasında Türkiye'yi de saymışlardır. Bu iddia, ayrıca ele alınması gereken bir konudur).

NPTnin tanıdığı hakkın kullanılmasının fiilen engellemesi çalışmaları

NPTnin barışçıl nükleer çalışmalara, UAEA denetimi altında olmak koşulu dışında bir sınır koymadığı yukarıda ifade edilmişti.

Barışçıl nükleer çalışmalar yaparak silaha ulaşılabileceği İran örneği ile çarpıcı biçimde ortaya çıkınca, nükleer yakıt üretim hakkının, bu hassas teknolojiye halen sahip olmayan ülkeler bakımından fiilen ortadan kaldırılması gayretlerine hız verilmiştir. ABDnin başını çektiği bazı ülkelerin çeşitli uluslararası forumlarda ilerletmeye gayret ettikleri fikre göre, teknoloji sahibi olmayan ülkelere istedikleri zaman ve istedikleri miktarda nükleer yakıtı, tesis edilecek uluslararası mekanizmalar çerçevesinde ve piyasa koşullarından sağlama güvencesi verilecek, bunun karşılığında, o ülkeler de, NPTde yer alan barışçıl nükleer teknolojilere erişim hakkından tümüyle vazgeçeceklerdir. Böylece, nükleer yakıt üretimi, halen bu teknolojilere sahip 10 kadar ülkenin tekeline fiilen bırakılmış olacaktır

Gelişmekte olan ülkeler, stratejik bir madde olan nükleer yakıtın tedariki için verileceği söylenen güvenceleri inandırıcı bulmadıklarından, ihtiyaçları halinde kendilerini dışa bağımlı kılacak önerilere kesinlikle karşı çıkmakta ve NPTden kaynaklanan haklarından peşinen vazgeçmeye razı olmamaktadırlar.

Dolayısıyla, İran dosyası bu ülkeler tarafından bir turnusol kâğıdı olarak görülmektedir. İranın nükleer haklarının önce askıya alma yoluyla, daha sonra da tümüyle elinden alınmasının veya çalışmalarının çok kısıtlanmasının uluslararası norm haline getirilerek kendilerini de kapsayacak şekilde yaygınlaştırılmasından endişe etmektedirler.

Bu endişe, haklı bir endişedir. Aşağıda değinileceği gibi, Türkiyenin de görüşü geliştirmekte olan ülkeler yönündedir.

UAEA denetimi koşulu

Yukarıda, NPTnin barışçıl nükleer çalışmalara UAEA denetimi altında sürdürmek kaydıyla izin verdiğiine değinilmiştir. Bu konuyu biraz açmakta yarar vardır.

NPT, Antlaşmaya taraf ülkelere, UAEA ile bir Güvence Denetimleri Anlaşması (Safeguards Agreement) yaparak, nükleer tesis ve malzemelerini Ajansın denetimine açmaları yükümlülüğünü getirmiştir.

Ancak, zaman içinde, bu anlaşmalar ile verilen denetleme yetkisinin gizli yapılabilecek nükleer çalışmaları saptamaya yetmediği belirlenince, Ajans Yönetim Kurulu, 1992 yılında aldığı bir kararla, güvence denetimleri anlaşmasına bir Ek Protokolü kabul etmiştir. NPTnin zorunlu kıldığı bir araç olmadığından gönüllülük esasına göre taraflara önerilen Ek Protokol ile, Ajans, bu belgeyi imzalayıp yürürlüğe koyan ülkelerde çok kapsamlı denetleme yetkileri kazanmaktadır. Ajans, genişletilmiş yetkilerini kullanarak denetlediği ülkelerde, ilan edilenin dışında nükleer faaliyet ve malzeme bulunmadığını teyit edebilmektedir.

NPTnin zorunlu kıldığı güvence denetimleri anlaşması İran ile UAEA arasında yürürlüktedir. Ek Protokolü ise, İran, nükleer programı açığa çıkarıldıktan sonra, 2003 yılında imzalamış

ancak onaylamamıştır. Buna rağmen, 2003-2006 arasında iki buçuk yıl gönüllü olarak yürürlüğe koymuştur. Bu süre içinde, Ajans, İranda çok yoğun ve müdahaleci denetimler sürdürmüş, ancak, nükleer çalışmaların meşru olmayan alanlara kaydığına ilişkin bulgulara ulaşamamıştır.

Dosyanın BM Güvenlik Konseyine havalesi

UAEA Yönetim Kurulu, 2006 yılında çoğunlukla aldığı bir kararla, İranın NPTden kaynaklanan yükümlülüklerine uymadığı (non-compliance) saptamasıyla, dosyayı BM Güvenlik Konseyine (BMGK) gönderdi. İran, bu kararı, Ajansın statüsünün ihlal edildiği gerekçesiyle, gayri meşru ilan etti. 2003den sonra Avrupa Birliği üçlüsü (EU3 □ Almanya, İngiltere, Fransa) ile başlattığı müzakereler sırasında gönüllü olarak askıya aldığı nükleer çalışmalara yeniden başladı. Yine gönüllü olarak uyguladığı Ek Protokolü de yürürlükten kaldırdı ve bir daha uygulamadı.

İrânın itirazına karşın, dosya, o tarihten sonra BMGKnin ilgi alanına girmiş oldu. Konsey, aradan geçen zamanda, İrana karşı bir kısmı yaptırımlar da içeren altı karar kabul etti. Kararlarda, nükleer çalışmaların barışçıl amaçlarla yapıldığına ilişkin güvenin tesisi için, İranın bu çalışmaları askıya alması istenmektedir. Ek Protokolü onaylayarak uygulaması da BMGKnin ve UEAAnın İrandan başlıca talepleri arasındadır.

İran, gayri meşru saydığı bu BMGK kararlarını uygulamadı. Kararları meşru sayıp uygulasa ve çalışmalarını askıya alsa, güvenin tesis edilmesini engelleyici bahanelerin kolayca bulunacağını ve çalışmalara yeniden başlamasına olanak sağlanmayacağını tahmin etmesi zor değil.

İrânın nükleer silah çalışmaları da yaptığına dair kuşkular

Ne Ajansın ne de herhangi bir ülkenin İranın halen nükleer silah çalışması yaptığına ilişkin somut bulguları var. İddia ve kuşkular 2003 öncesine ait. Bu iddialar, bazı UAEA üyesi ülkeler tarafından 2005 ve izleyen yıllarda Ajansa sağlanan ve İrandan kaçırıldığı söylenen dijital belgelere dayandırılıyor. UAEA raporlarına iddia olunan çalışmalar (alleged studies) olarak yansıyan bu muhtemel silah çalışmalarının 2003den sonra da devam etmiş olduğuna dair belirtiler bulunduğu bildiriliyor ve bazılarının halen de sürdürülüyor

olabileceğinden söz ediliyor. İran, fabrikasyon olduğunu ileri sürdüğü bu dijital belgelerin çoğunun inceleyebilmesi için kendisine verilmediğinden şikâyetçidir. Raporlarından anlaşıldığına göre, bu belgelerin bir kısmı UAEAna da verilmemiştir. Raporlara yansıyan kuşklar Ajansa sağlanan bilgilere dayandırılmaktadır.

Yukarıda ifade edildiği gibi, UAEA, İranın Ek Protokolü yürürlüğe koyduğu 2003-2006 arasında iki buçuk yıl ülkede çok yoğun denetimler yapmıştı. Dolayısıyla, dijital belgelerde ileri sürülen silah çalışmalarının belirtilerine o sıkı denetimlerde niye rastlamadı sorusu açıkta kalıyor. Zaten İran da, herhangi bir zaman nükleer silah çalışması yaptığını ısrarla reddediyor.

Ancak, şu da var ki, İran, çeşitli bahaneler öne sürerek, UAEAın talep ettiği saydamlığı inatla göstermiyor. Belirli tesis ve alanları denetim için açmıyor. Bazı kişileri Ajansın sorgulamasına izin vermiyor. İranın bu tutumu kuşkları haklı olarak besliyor.

Uluslararası toplum bölünmüş durumda

Gelişmekte olan ülkelerin, İranın nükleer enerji teknolojilerine erişim hakkının elinden alınmasının ileride kendileri için de kötü örnek olmasından kaygı duyduklarına yukarıda değinilmişti. Bu ülkeler, nükleer silahların yaygınlaşmasına karşı olmakla beraber, teknolojiye erişim bahsinde, uluslararası forumlarda İrana destek çıkmaktadırlar.

Öte yandan, BMGK daimi üyeleri arasında da İrana karşı uygulanacak politikalar konusunda tam bir görüş birliği yoktur.

İrandan doğrudan bir tehdit algılaması olmayan Çin, sert yaptırımlara karşıdır. Üstelik, başkalarının boşalttığı İran pazarından giderek daha çok pay almaktadır. İran petrolüne bağımlıdır. İran ile nükleer işbirliği bulunan RF de sert yaptırımlara soğuk durmaktadır. Birçok batılı ülke de, değişen oranlarda, İran ile kârlı ticari ve ekonomik ilişkilerinin zarar görmesinden tedirgindir.

Hal böyle olunca, ABD ve AB, BMGKdan geçiremedikleri İrandan petrol ithalatına engellemeler getiren sert yaptırımları, tek taraflı olarak uygulamaya koymuşlardır.

İsrailin durumu

İsrail NPTnin tarafı değildir ve dolayısıyla, üyesi olmakla beraber, UAEAnın denetim rejiminin dışındadır. Uluslararası toplumun NPTne katılması için yaptığı ısrarlı çağrılara kulak tıkamaktadır. Pakistan ayrı tutulursa, bölgede NPTye taraf olmayan yegâne ülkedir. Resmen kabul etmese de, bu avantajdan yararlanan İsrailin nükleer silah sahibi olduğu sır değildir.

Bir yanda, Filistin topraklarını işgal altında tutan ve çevresine zaman zaman silahlı müdahalelerde bulunan İsrailin nükleer silahlarına göz yumulurken, diğer yanda, hiçbir yabancı ülke toprağını işgal etmemiş olan İrandan sivil nükleer çalışmalardan vazgeçmesinin istenmesini nesnellik ile bağdaştırmak zordur. Ancak, önceki cumhurbaşkanı Ahmedinejadın söylediği İsraili haritadan silmek gerekir gibi sözler İrana yardımcı olmamaktadır.

İsrailin hasım devletlerle çevrili olduğu, dolayısıyla, caydırıcı güce ihtiyaç duyduğu savı, bir ölçüde haklı olsa da, ortadaki hukuki dengesizliği izahta yetersiz kalmaktadır.

Türkiyenin tutumu

Türkiye, nükleer silahların yayılmasının önlenmesi bahsinde, batılı müttefikleri ile aynı safta dursa da, barışçıl nükleer teknolojiye meşru erişim başlığında müttefiklerinden ayrılarak, gelişmekte olan ülkelerle aynı tarafta konumlanmıştır.

Açıklanmış politikasına göre, Türkiye, nükleer silahların yaygınlaşmasına ve komşusu İranın bu silaha sahip olmasına karşıdır. Ancak, İran dosyası bahane edilerek, barışçıl nükleer teknolojiye erişim hakkının ortadan kaldırılmasını veya kısıtlanmasını da istememektedir. Sorunun İrana silahlı müdahalede bulunulması veya yaptırım uygulanması yoluyla çözümlenemeyeceğini, çözümün müzakereler yoluyla aranmasını savunmaktadır. Orta Doğunun bir nükleer silahlardan arınmış bölge haline getirilmesi girişimlerini desteklemektedir.

Bu, tutarlı ve Türkiye'nin çıkarlarını kollayan bir politikadır. Ancak, bir yanda, nükleer silaha erişimin engellenmesi, diğer tarafta, barışçıl teknolojiye erişim hakkının kısıtlanmaması şimdilik birbirini dışlayan konulardır. Karşılaşılan bu açmaz, İran ile ilişkilerin zarar görmemesi için gösterilen itina ile birleşince, Türkiye'nin tutum ve açıklamalarında bir dönem istikrarsızlık ortaya çıkarmıştır. Bu istikrarsızlık, özellikle, aynı zaman dilimine rastlayan (2009-10) UAEA Yönetim Kurulu üyeliğimiz ve BMGK üyeliğimiz döneminde belirgin olmuştur.

O dönemde Türkiye;

--- Haziran 2009da, UAEA Yönetim Kurulunda, Mohamed ElBaradeiden boşalan UAEA genel direktörlüğü için ABD'nin kuvvetle arka çıktığı, İranın ise hiç istemediği Japon aday Yukiya Amanoya destek verdi;

--- Kasım 2009da ABD ve AB'nin desteklediği ve İranın nükleer çalışmaları hakkında ciddi kaygı ifade eden bir UAEA Yönetim Kurulu kararına çekimser kaldı;

--- Aynı yıl Eylül ayındaki UAEA Genel Konferansında, bu defa, ABD ve AB'nin karşı çıktığı ve İsraili NPTye katılmaya ve nükleer tesislerini UAEA'nın denetimine açmaya çağıran bir karar tasarısına lehte oy vermedi. Merkezden talimat alamayan heyetimiz, oylama öncesi salonu terk etmek zorunda kaldı.

--- Altı ay kadar sonra, BMGKde İrana yeni ambargolar getiren karar tasarısına aleyhte oy verdi.

Uluslararası forumlarda bir dönem bu istikrarsız tutum sergilenirken, Hükümetimiz yetkilileri, İranın nükleer silah peşinde olduğuna inanmadıkları yolunda açıklamalar yaptılar. Ancak, bu yöndeki demeçler de, Suriye sorununda İran ile ayrı saflarda yer almamız üzerine kesildi. İranın nükleer programının barışçıl niteliğine kefil olduğu gibi bir algılamaya yol açan bu söylemlerden vazgeçilmiş olması olumludur. Böylece, taraflara daha açık ve dengeli mesajların verilmesi mümkün hale gelmiş olmalıdır.

Soruna müzakereler yoluyla çözüm bulunması çabaları

İran nükleer konusuna çözüm bulunması yolundaki olasılıklar a) müzakere b) yaptırımlar ve c) silahlı müdahale olarak ortaya çıkmıştır.

Müzakereler şimdiye kadar bir sonuç vermiş değildir. Yaptırımların da İran üzerinde beklendiği kadar ağır etki yaratmadığı anlaşılmaktadır. Silahlı müdahalenin, bölgesel bir felâkete yol açması yanında, İranın NPTden çıkmasına, UAEA denetçileri kovmasına ve bu kez kesin olarak nükleer silah çalışması yapmasına neden olması neredeyse kesindir. Silahlı müdahalenin nükleer çalışmaları durduramayacağı ancak geciktirebileceği de açıktır. Önceki UAEA Genel Direktörü ElBaradeinin İran nükleer programı bağlamında söylediği bilgi bombalanamaz sözü ünlüdür.

Nükleer sorunun ortaya çıkmasından sonra, İranın, İsviçre aracılığı ile, ABDne çözüm için öneriler ilettiği, ancak, Bush yönetiminin bu öneriler ile ilgilenmediği anlaşıldı. Bu girişimden sonra EU3, Tahrande ve Parisde üzerinde uzlaşmaya varılan çerçeve içinde, sorunun barışçıl yollardan çözümü için İran ile müzakerelere başladılar. İran müzakereler boyunca zenginleştirme faaliyetlerini gönüllü olarak askıya almayı kabul etti. Bush yönetimi EU3 girişiminden hoşnut kalmasa da, engelleyici bir tutum almadı.

Bu müzakereler sırasında, EU3 İrana iki çözüm paketi sundular. Bu üç ülke, müzakerelerin başlangıcında İrani ciddiye aldıkları gibi bir izlenim vermediler. Nitekim, baştan savma hazırladıkları ve İrani tahkir edecek unsurlar da içeren ilk paketi İran derhal reddetti. İran, ikinci paketi de, zenginleştirme hakkını tanımadığı gerekçesiyle geri çevirdi. Müzakerelerin çıkmaza girmesinde Ağustos 2005de, ılımlı Hateminin yerine, sertlik yanlısı Ahmedinejadın seçilmesi de etkili oldu.

EU3-İran müzakereleri tıkanınca, 2006 yılından sonra İrana bu kez BMGKnın diğer üç üyesinin de katılımıyla (P5+1 veya EU3+3) yeni öneriler sunuldu. Bazısı BMGK yaptırım kararları ile aynı zamana rast geldiğinden İranın tepkisini çeken bu öneriler ile de mesafe alınamadı. İran, zenginleştirme çalışmalarını askıya almasının istendiğini gerekçe göstererek bunları reddetti.

Bunun üzerine, ABD, P5+1 formatı içinde ilk defa İran ile Haziran 2008de Cenevrede masaya oturdu. Bu formattaki görüşmeler 2009da işbaşına gelen Obama yönetimi sırasında da aralıklarla devam etti. Yeni ABD yönetimi İrana ilişkin söylemleri bir ölçüde yumuşatsa da önceki yönetimin havuç ve sopa politikalarında esaslı bir değişiklik

yapmadı. Nitekim, yaptırımlar içeren yeni BMGK kararları ile, ABDnin ve ABnin tek taraflı yaptırım kararları bu dönemde alındı.

2010 yılında Türkiye ve Brezilyanın girişimi ile, üç ülke arasında, İranın üretilip stokladığı yüzde 5 oranında düşük zenginleştirilmiş uranyumun ülke dışına çıkarılarak, bunun yerine, İrana araştırma reaktöründe ihtiyaç duyduğu yüzde 20 oranında zenginleştirilmiş uranyum sağlanmasını öngören bir takas anlaşması yapıldı. Ancak, ABDnin itirazı üzerine bu anlaşma da uygulanamadı.

ABDnin İrana karşı havuç ve sopa politikası izleyeceğini her vesile ile açıklaması soruna müzakereler yoluyla çözüm bulunması çabalarına yardımcı olmadı. ABD, sopa ile kastedilenin ağır yaptırımlar ve hatta silahlı müdahale (bütün ihtimaller masada söylemi) olduğunu gizlemedi. Dediğimi yapmazsan cezalandırırım şeklinde okunabilecek bu ABD tutumunu İranın veya kendisine saygısı olan herhangi bir ülkenin kabul etmesi çok zordu. Nitekim İran etmedi.

Denklemin havuç kısmında ABDnin önerdikleri de İranı tatmin etmekten uzak kaldı. ABD Başkanı İrana aradaki bütün sorunların diplomasi yoluyla çözümü, sorunların çözülmesinden sonra İran İslam Cumhuriyetinin uluslararası toplumda hak ettiği yeri alması gibi öneriler yaptı. Başkanın İslam Cumhuriyeti ismini ilk kez zikretmesi ABDnin İran devrimini tanıyarak, rejim değişikliği iddiasından vazgeçebileceği şeklinde yorumlansa da, bu soyut teklifleri İran tatmin edici bulmadı.

P5+1 ile İran arasında 2012 ve 2013 yıllarında İstanbul ve Almatide yapılan görüşmelerden de sonuç çıkmadı.

ABDnin, İranın zenginleştirmeyi askıya alınması ısrarını yumuşatması, İranda da Rouhaninin cumhurbaşkanı seçilmesi nükleer müzakerelere olumlu yansıdı. 24 Kasım 2013de taraflar Cenevrede bir Ortak Eylem Planı (OEP) (Joint Plan of Action) üzerinde anlaşmaya vardılar. Taraflarca onaylanarak Ocak 2014de yürürlüğe giren ve soruna bir yıl içinde kapsamlı bir çözüm bulunmasını amaçlayan OEP çerçevesinde Temmuz'a kadar yapılan ilk altı aylık müzakerelerde sonuca ulaşılamadı. Bunun üzerine müzakereler 24 Kasım 2014'e kadar uzatıldı.

OEPnin yürürlükte olacağı dönemde, özetle, İran, mevcut kapasitesini kullanarak, yüzde 5'e kadar düşük zenginleştirilmiş uranyum üretimine devam etme hakkını korudu, ancak, yeni tesis yapmamayı, mevcut tesislerini de genişletmemeyi, ürettiği yüzde 20 oranında

zenginleştirilmiş uranyumun ihtiyaç dışı olan bölümünü geri döndürmeyi gönüllü olarak taahhüt etti. P5+1 ise, bu dönemde yeni yaptırımlar getirmemeyi, İran endüstrisinin ve sivil havacılığın ihtiyacı olan bazı malzemenin üzerindeki ambargoyu kaldırmayı kabul etti.

Sonuçta varılacak kapsamlı çözümün ana hatlarına da OEPde yer verildi. Buna göre, özetle, İranın zenginleştirme programını hangi limitler içinde sürdüreceği tarif edilecek, nükleer program ile ilintili tek ve çok taraflı ambargolar kaldırılacak, İran, ek protokolün onaylanması ve uygulanması dahil, belirlenecek saydamlık önlemlerine riayet edecek.

OEPni şöyle analiz etmek mümkündür.

1) BMGKnın 2006dan beri İranın nükleer programı konusunda kabul ettiği altı kararın hepsinde İrandan, barışçıl olduğuna ilişkin güven sağlanıncaya kadar, zenginleştirme ile ilintili faaliyetlerini askıya alması talep ediliyordu. Cenevre anlaşmasına göre, BMGKnın beş daimi üyesi OEPnin yürürlükte olduğu dönemde, İranın yüzde 5 oranını geçmemek kaydı ile de olsa, uranyum zenginleştirme yapmasına onay verdiler. Böylece, geçici bir süre için de olsa, kendi aldıkları kararın etrafından dolaşmış oldular.

2) Barışçıl amaçlarla kullanılmak şartıyla, uranyum zenginleştirme, NPTye göre her devletin hakkıdır. Zenginleştirmenin NPTnin tanıdığı haklar içinde olmadığı gibi görüşler ortaya atılsa da, P5+1 İranın NPTden kaynaklanan haklarını tanıyor, ancak, güven tesis edilene kadar, pratikte uygulamasına karşı çıkıyorlardı. Cenevre anlaşmasına göre, belirli bir süre için de olsa, pratiğe de onay verdiler.

Cenevre anlaşması, varılacak kapsamlı anlaşmanın genel bir çerçevesini çizerken, İranın ilerideki uranyum zenginleştirme çalışmalarının ihtiyaçlara göre karşılıklı anlaşma ile belirleneceğini söylüyor. Yani, İranın nükleer tesislerinin tümüyle sökülmesi ve çalışmalarının durdurulması olasılığı zımnen gündemden çıkarılmış oluyor. Anlaşma ile, zenginleştirmenin NPTden kaynaklanan bir hak olup olmadığına da açıklık getirilmiş olacaktır.

3) Bu önemli ilkesel kazançları karşılığında, İran, genel hatları itibariyle, mevcut nükleer altyapısını ve çalışmalarını OEP süresince genişletmemeyi gönüllü olarak (yani, zorunluluk olarak değil) kabul ediyor. Çalışmalarına nihai anlaşma ile bir sınır getirilebileceğine de ilkesel olarak razı oluyor.

Sonuç

Ortak Eylem Planı uyarınca, P5+1-İran müzakereleri 24 Kasımda sonlanacaktır. Geçtiğimiz günlerde Omanda yaptıkları görüşmelerden bir uzlaşma çıkmamıştır. 18 Kasımda Viyanada son bir gayret gösterilecektir. 24 Kasım tarihine kadar olumlu bir sonuca ulaşılamaz ise, ne yapılacağı belli değildir. Taraflar, şimdilik, yeni bir uzlaşma ile müzakerelere devam kararı alınmasının gündem dışında olduğunu söylüyorlar.

ABD, çözüm müzakerelerini nükleer dosyanın kendi dinamikleri içinde tutmaya özen gösterdiğini açıkladı. Bu açıklama ile, başından beri birçokları tarafından ifade edildiğinin aksine, nükleer sorunun ancak bir büyük pazarlık ile çözümlenebileceği yaklaşımında olmadığını altını çizmiş oldu. Bu tutumun gerçekçi olduğunu söylemek zordur. İran ile varılacak nükleer anlaşmanın bölgesel ve küresel yansımaları olacağı gibi, özellikle Suriye ve terör sorunlarında İranın bölgede oynadığı merkezi rolün nükleer müzakereleri etkilememesi beklenemez.

Yönetimi dönemine bir dış politika başarısı henüz sağlayamamış olan Başkan Obamanın İran ile bir uzlaşmaya varılmasını arzu edeceğini tahmin etmek güç değildir. Ancak, Cumhuriyetçi kesim, böyle bir başarı uğruna ABDnin ulusal çıkarlarından taviz vermemesi konusunda Başkan Obamaya sert uyarılar yapıyorlar. Son ara seçimlerinde Cumhuriyetçilerin Kongrede çoğunluğu ele geçirmiş olmaları Başkan Obamanın işini güçleştirmiş olmalıdır.

Varılacak nihai anlaşmanın güvenlik boyutunda, başta İsrail, Suudi Arabistan ve Mısır olmak üzere, bölgesel ülkelerin ikna edilmeleri gerekecektir. İsrail Başbakanı Netanyahu'nun daha şimdiden, reform geçirmemiş ve İsraili yok etmekle tehdit eden İran ile anlaşmaya varılmaması konusunda P5+1 liderlerini mektupla ikaz ettiği basına yansımıştır.

Barışçıl teknolojiye erişim bahsinde ise, gelişmekte olan ülkeler, varılacak anlaşmayı NPTnin kendilerine tanıdığı haklar bakımından mercek altına alacaklardır.

Nükleer dosya üzerinde muhtemel anlaşma, İranın, ABD başta, batı ile ilişkilerinin normalleştirilmesi yönünde önemli bir adım olacaktır. Ambargoların kaldırılması, İran pazarını batılı şirketlere açacaktır. Daha şimdiden, ABD şirketlerinin İrana ilgilerinin arttığı

ve İranda düzenlenen fuarlara katılmaya başladıkları haberleri basına yansımıştır.

Ancak, İrânın ABD ile anlaşmazlıkları nükleer dosyadan ibaret değildir. Kaldı ki, uzun geçmişe dayanan karşılıklı derin güvensizlik dikkate alınır, nükleer dosya üzerinde varılacak anlaşmanın uygulanması sırasında sıkıntılarla karşılaşılması da ihtimal dışı tutulmamalıdır.

About the author:

To cite this article: Ahmet ERTAY. 2026. "İRAN İTİ NÜKLEER DOSYASINA TOPLU BAKIŞ." Center For Eurasian Studies (AVİM), Blog No.2014 / 31. November 16. Accessed April 03, 2026. <https://www.avim.org.tr/public/Blog/IRAN-IN-NUKLEER-DOSYASINA-TOPLU-BAKIS>

Süleyman Nazif Sok. No: 12/B Daire 3-4 06550 Çankaya-ANKARA / TÜRKİYE

Tel: +90 (312) 438 50 23-24 • **Fax:** +90 (312) 438 50 26

 @avimorgtr

 <https://www.facebook.com/avrasyaincelemelerimerkezi>

E-Posta: info@avim.org.tr

<http://avim.org.tr>

© 2009-2025 Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM) Tüm Hakları Saklıdır